

Tarvitseeko kriittinen naturalismi naturalismia?

Hyvinvointivaltion rappeutuminen, ympäristökatastrofi ja terveydenhuollon kriisi ovat kiistatta aikamme suuria haasteita¹. Näitä kolmea keskeisinä haasteina pitävät poliittiset ryhmittymät ehdottavat erilaisia korjausohjelmia, mutta jakavat käsityksen siitä, että haasteet kytkeytyvät jotenkin toisiinsa ja edellyttävät kokonaisvaltaista lähestymistapaa. Ajatus näiden haasteiden kytkeytymisestä luontoon on myös laajalle levinnyt. Luontosuhteemme ja -käsityksemme katsotaan eri tavoin vaikuttavan niiden muodostumiseen. Kriittisen naturalismin manifesti ja sen nyt suomennetut yksitoista teesiä tähtäävät näiden ilmiöiden tai haasteiden analyttiseen yhdistämiseen. Tavoitteena on parantaa luontosuhdettamme sekä käsitteellisellä että käytännön tasolla.

Kuten manifestista käy ilmi, kriittinen naturalismi suuntautuu pitkälti teoreettiseen keskusteluun, tarkemmin ottaen niin sanotun kriittisen teorian keskustelukenttään. Sen kritiikki ei kohdistu kriittisen teorian ulkopuolelle vaan sen sisälle. Toisin sanoin manifesti kyllä paikantaa itsensä kriittisen teorian perinteeseen, mutta samalla haastaa ”normativistista kriittistä teoriaa” (*normativistic critical theory*, teesi 7) uudistumaan aikakautemme tarpeiden mukaisesti (teesi 3). Manifestin mukaan tarve uudistusaskelle kumpuaa siitä, että kriittinen teoria on pitkälti pohjautunut sosiaalisen todellisuuden ”denaturalisointiin” (teesi 6). Denaturalisoinnin yliote puolestaan estää kriittistä teoriaa reagoimasta aikamme uhkiin ja haasteisiin². Manifesti toteaa, että tarvitaan teoreettista ja diskursiivista innovointia, jotta kyetään ”uudelleennaturalisoimaan” se, minkä kriittinen teoria on denaturalisoinut.

Varsinkin kriittisen teorian oppeihin vihkiytymätömien lukijoiden voi olla vaikeaa saada otetta siitä, millä panoksilla manifesti pelaa. Mitä lisäarvoa uusi käsitepari ’kriittinen naturalismi’ tuo mukanaan? Mikä tekee ”normativistisesta kriittisestä teoriasta” antinaturalistisen, ja mitä uudelleennaturalisoinnin haaste tarkoittaa? Voi myös kysyä, tarvitaanko nykyajan haasteisiin vastaamiseen todellakin ’naturalismia’.

Denaturalisointi ja uudelleennaturalisointi

Ensin on tiiviisti muotoiltava kriittisen teorian denaturalisoinnin periaatteet, jotta saamme otteen manifestin tavoitteesta. Yksinkertaistamisen (ja epäonnistumisen)

uhalla asian voi muotoilla näin: eräs kriittisen teorian kulmakivistä on, että kritiikki itsessään – sen mahdollisuus sinänsä – sidotaan käsitteellisesti denaturalisointiin. Kriittisen teorian esi-isää Hegeliä seuraten totuuden mahdollisuus avautuu tiedollisessa mielessä vasta, kun tietoisuus irtaantuu, vieraantuu, *toiseutuu*, omasta välittömästä olemuksestaan tai luonnostaan, muodostaen siihen dialektisen suhteen. Täten tiedollista ymmärrystä ei voi palauttaa luontoon, vaan se sijoittuu aina siihen toiseuteen, *jolle luonto tai maailma on jotakin*. Lacanilaiseen jälkistrukturalistiseen tapaan ilmaistuna tämä tarkoittaa sitä, että ’luonto’ on *aina jo* osa symbolista järjestystä. Periaatteella on olennainen yhteiskunnallinen ulottuvuus: normien ja vallan todellinen olemus voidaan paljastaa ainoastaan vieraantumalla ja eriytymällä annettusta vallitsevasta normatiivisesta järjestyksestä, johon niin sanottu ”arkiajattelu” on juurtunut ja upotettu. Voidaan palauttaa mieleen Marxin ja Engelsin ajatus, jonka mukaan kapitalismin vieraannuttavat mekanismit paljastavat meille vallan paljaat kasvot juuri silloin, kun ymmärrämme, ettei vallitseva järjestys pohjaudu mihinkään luonnolliseen tai annettuun vaan on pikemminkin kontingentti (eli ei-välttämätön) ja luokkakampailun ehdollistama.

Yhteiskunnallisen ja normatiivisen järjestyksen *oikeutusta* ei siten voi palauttaa luonnon järjestykseen. Sen sijaan niiden normatiivinen sisältö on *oikeuttamisen* tulosta, siis sosiaalinen ja symbolinen toimi, joka edellyttää luonnosta toiseutumista. Tämän vuoksi kriittiselle teorialle ei ole helppoa tai suoraa tietä naturalismiin. Tässä kohdin manifestin ajatus sosiaalisen todellisuuden uudelleennaturalisoimisesta palaa kuvaan: sosiaalinen ja normatiivinen todellisuus voidaan palauttaa välttämättömän denaturalisoinnin jälkeen jälleen osaksi luontoa – tosin olennaisella lisäyksellä. Tämä luonto, jonne sosiaalinen ja normatiivinen palautuvat, ei nimittäin voi käsitteellisesti olla se sama luonto, josta kerran toiseuduimme, vaan se on tärkeässä mielessä, ja Hegeliä seuraten, ”toinen luonto”.³

Manifestin *Kriisi*-lehdessä julkaistu osa tarjooa lukijalle kiitettävän katsauksen ’ensimmäisen’ ja ’toisen luonnon’ käsitteisiin kriittisessä teoriassa. Kenties hieman yllättäen kirjoittajat esittävät käsittelyn loppupäässä voimakkaan väitteen, jonka mukaan ”toinen luonto sellaisena kuin se on historiallisesti annettu”, eli vallitseva sosiaalinen ja normatiivinen todellisuus, ”on vääristynyt peilikuva ihmisen herruudesta ensimmäisestä luonnosta”.⁴ Toisin

sanoin manifestin kirjoittajat näyttävät tiettyä freudilaista psykoanalyttista ajatuskulkua seuraten olevan sitä mieltä, että toinen luontomme on historialliselta olemukseltaan pyrkimys hallita luontoa. Aivan kuten kulttuurin liiallinen ihmisen (sisäiseen) ensimmäiseen luontoon kohdistama hallinta – esimerkiksi viettien ja halujen tukahduttaminen – tuppaa johtamaan yksilöiden oireiluun eli tukahdutettujen voimien purkautumiseen, kulttuurin pyrkimys asettua ulkoisen ensimmäisen luonnon *yläpuolelle* (eikä esimerkiksi sen vierelle) johtaa vallalla oleviin kriiseihin. Tämän takia manifesti toteaa, ettei pelkkä uudelleennaturalisointi riitä. Tarvitsemme uudenlaisen kriittisen liikkeen valjastaaksemme 'kolmannen luonnon' tai 'kolmannet luonnot'. Manifestin viimeisellä sivulla esitetään julistus, jossa kaikuu yhdestoista teesi: "Kriittisen naturalismin utooppinen momentti kuvittelee kolmannen mahdollisuuden, jonka ennakoitu hahmo voisi antaa meidän nähdä vilauksen toisenlaisesta suhteesta, joka olisi enemmän kuin pelkkää ihmisolentojen naturalisointia tai luonnon humanisointia."⁵

Joitain kriittisiä huomioita

On helppoa yhtyä manifestin ja sen teesien pääsanomaan, nimittäin tarpeeseen jäsentää uudelleen kulttuurimme perustavanlaatuisia käsityksiä taloudesta, oikeudenmukaisuudesta, luontosuhteesta ja niin edelleen. Tietyt seikat kuitenkin hieman mietityttävät minua. Yksi näistä on manifestin pluralistinen pohjavire. Suurimmaksi osaksi tämä ilmenee avauksena ja haasteena: kutsuna havainnoida luonnon ja luontojen (myös kulttuurien) moninaisia ilmenemismuotoja ja haastaa vallalla oleva "imperialistinen", yksikantainen näkemys maailmasta. Esimerkiksi: "Kriittinen naturalismi ei ole *yksi* teoria. Kuten luonto, johon se viittaa, ja elämänmuodot, joihin se on kriittisessä suhteessa, se *ilmenee* monissa muodoissa."⁶

Toisinaan pluralismin affirmaatio saa kuitenkin vahvemman sävyn. Lukijalle syntyvän käsityksen mukaan kirjoittajat haluavat väittää, että luonnon ja elämänmuotojen moninaisesta *ilmentymisestä* seuraa jonkinlainen pluralistinen ontologia. Manifestissa esimerkiksi viitataan Adornon varhaiseen tekstiin ja todetaan, että "toisen luonnon käsitteellä on ontologinen konnotaatio, joka ilmaisee luonnollisuuden ohimenevän ja moninaisen luonteen"⁷. Teesissä yhdeksän puolestaan julistetaan: "Luonnolla on historiansa, jotka ovat kontingenteja ja moninaisia."

Tarkoitukseni ei ole väittää vastaan ja puolustaa jonkinlaista monistista ontologiaa, vaikka pidänkin mahdollisena muotoilla yhtä vahvoja argumentteja monistisen kuin pluralistisen ontologian puolesta. En vain näe, mikä niin sanotusti rationaalisesti perustelisi manifestin ja artikkelin vahvaa pluralismin sävyä. Aivan kuin tekstissä piileskelisi väite, että kunhan vain tarkastelemme luontoa oikealla tavalla, näemme sen *olevan* pluralistinen, ja että tämä tarkastelutapa poissulkee mahdollisuuden, että havaitun pluralismin alla piilisi monistinen ontologia. Jos

"En näe, mikä niin sanotusti rationaalisesti perustelisi manifestin vahvaa pluralismin sävyä."

näin on, olisi syytä kertoa enemmän siitä, *miten* saavutamme tällaisen oikeanlaisen tarkastelutavan.

Toisaalta on otettava huomioon manifestin pragmatistinen vire: ontologia itsessään on sidottu toimiemme ja ilmaisujemme tarkoituksiperäisyyteen (tai jossain mielessä jopa sille alisteinen). Mielestäni ei ole tässäkään tapauksessa selvää, etteikö myös kriittisen naturalismin projektille voisi joissain tilanteissa olla tarkoituksenmukaista puhua luonnosta, jopa koko todellisuudesta, yhtenäisenä – ja vieläpä siinä mielessä, että tämä yhtenäisyys tekee puheen pluralismista jossain määrin epäolennaiseksi. Eikö tämän mahdollisuuden pitäisi olla, paradoksaalisesti, juuri osa pluralismia?

Toinen minua mietityttävä seikka on naturalisoimisen motivaatio tai tarve. Hieman toisin sanottuna: mikä oikein on 'naturalismin' tehtävä? Vielä toisin sanottuna minua mietityttää väite, jonka mukaan jonkinlaisen naturalismin puute tai laiminlyönti selittäisi hybriksen, jonka manifestin kirjoittajat näkevät syyksi kohtaamillemme kriiseille ja katastrofeille. Manifestin täydentävässä artikkelissa painotetaan, että luontokäsityksemme sekä käsityksemme sosiaalisesta ja normatiivisesta todellisuudesta ovat riippuvaisia sellaisista käsitepareista kuin luonto–

kulttuuri. Toisin sanoin olemme riippuvaisia, tai ainakin kriittinen teoria on riippuvainen, 'luonnon' ja 'kulttuurin' käsitteellisestä erottelusta (*distinction*), niiden ei-identtisydestä. Luonnon ja kulttuurin käsitteellinen erottelu ei manifestin kirjoittajien mukaan vaadi niiden ontologista tai kategorista eriyttämistä tai jakoa (*divide*). Käsitteellinen erottelu ei siis tarkoita ontologista dualismia. Päinvastoin kirjoittajat antavat ymmärtää, että nimenomaan kulttuurimme historiallinen taipumus kategorisesti tai ontologisesti irrottaa ja erottaa luonto sosiaalisesta todellisuudesta, mieli kehosta ja sisäinen ulkoisesta on osaltaan syypää kulttuurimme hybriksen, nimittäin pyrkimykseen hallita luontoa ja nujertaa se. Linaan hieman pidempää osiota artikkelista:

”Erottelu luonnon ja inhimillisen yhteiskunnan välillä voidaan ymmärtää kahdella tavalla: yhteiskuntaa ja luontoa voidaan pitää joko kahtena erillisenä todellisuutena tai saman todellisuuden eri aspekteina. Niiden pitäminen kahtena erillisenä todellisuutena ei ole toimiva ratkaisu, sillä tällöin olisi tuskin käsitettävissä se, että inhimillisillä yhteiskunnilla on luonnolliset osatekijänsä ja ehtonsa. Tällainen käsitys antaa myös ymmärtää, että erottelu yhteiskunnan ja luonnon välillä on analoginen toisen erottelun kanssa, joka liittyy sanan 'luonto' jokapäiväisiin käyttötapoihin, nimittäin erottelun luonnollisen ja yliluonnollisen välillä. Kriittinen naturalismi hylkää tämän vanhentuneen metafyyssisen dualismin, eli kaikki näkemykset, jotka tekevät *kategorisen* eron luonnollisen ja yliluonnollisen olemisen alueen välillä.”⁸

Joko luonto ja kulttuuri (tai keho ja mieli) siis kuuluvat kahteen eri todellisuuteen tai muodostavat kaksi eri todellisuutta, tai sitten ne ovat saman todellisuuden eri aspekteja. Manifesti hylkää ensimmäisen vaihtoehdon sillä perusteella, että tällöin olisi käsittämätöntä, miten sosiaalinen todellisuus voisi lainkaan olla kytköksissä luontoon – johon sillä kuitenkin ilmeisesti on kytkös. Herää kysymys, eikö sama ongelma käsittämättömyydestä vaivaa yhtä paljon toista vaihtoehtoa. Mikäli kulttuuri ja luonto, tai mieli ja keho, ovat saman todellisuuden (eli 'luonnon') kaksi eri aspektia, eikö ole yhtä käsittämätöntä, miten yhdellä ja samalla todellisuudella voi olla niin radikaalisti eri tavoin ilmeneviä puolia? Kuten manifestin kirjoittajat painottavat, voidaan toki hyvinkin havaita jatkumoa yksinkertaisista eliölajeista aina ihmiskuntaan asti. Mutta voimmeko sanoa, että nämä jatkumot todellakin *ovat* katkeamattomia – siis että elämä, merkitys, tietoisuus ja niin edelleen sekä niiden alkuperä ovat tyhjentävästi käsitettävissä tai selitettävissä?

Ajan takaa kahta asiaa. Ensinnäkin mielestäni ei ole missään tapauksessa selvää, miten ontologiseen dualismiin sisältyvä kulttuurin ja luonnon tai mielen ja kehon välisen yhteyden perimmäinen käsittämättömyys motivoisi, saattikka oikeuttaisi, naturalistisen määritelmän todellisuudesta. Descartes tarjoaa havainnollisen esimerkin. Hän myönsi, ettemme kykene selittämään mielen ja

kehon välisen substanssien vuorovaikutuksen olemusta tai alkuperää (eli sitä tosiasiaa, *että* ne ovat toisiinsa sidottuja). Tämä ei kuitenkaan hänen mielestään millään tavoin estä filosofiaa käytännössä selventämästä niitä hänen mukaansa käpyrauhasessa sijaitsevia mekanismeja, joiden välityksellä ne vaikuttavat toisiinsa. Toisin sanoin Descartesin dualismiin sisältyvä käsittämättömyys ei paljoakaan eroa siitä, kuinka kysymys elämän, olemassaolon ja merkityksen alkuperästä ylittää myös naturalistisen maailmankuvan käsityskyvyn (*a priori*). Sikäli kuin olen tässä oikeassa, mielen ja kehon tai luonnon kategorinen erottelu – ja siitä juontuva käsittämättömyys – tuskin selittää hybristä, jota kriittinen naturalismi pyrkii korjaamaan, toisin kuin manifestin kirjoittajat väittävät.

Toiseksi Descartesin esimerkki osoittaa, ettei dualismi tai muutkaan kategoriset erottelut luonnon ja mielen tai kulttuurin välillä merkitse sitä, että kiellettäisiin mielen tai kulttuurin toimivan luonnossa tai että mieli ja kulttuuri ovat empiirisesti jossain määrin luonnon ehdollistamia. Eikö nimenomaan mielen kieltämätön *läsnäolo* luonnossa, luonnon väistämätön vaikutus mieleen, jonka niin dualistinen kuin naturalistinenkin maailmannäkemykset vahvistavat, motivoi ihmisen pyrkimystä hallita ja alistaa niin sisäistä kuin ulkoista luontoaan, vaikkei pyrkimys olisikaan siihen palautettavissa? Riippumatta siitä, kannattaako naturalistista vai dualistista todellisuuskäsitystä, houkutus nähdä luonto pelkkänä raaka-aineresurssina ja mahdollisuus oikeuttaa tämä argumentein pysyy samana. Saman voisi ilmaista myös toisin: jos pyrkimyksenä on selventää sivilisaatiotamme riivaavaa hybristä, en ymmärrä, mikä funktio on kriittisen naturalismin 'naturalismilla', koska minulle jää epäselväksi, mikä 'naturalismin' perimmäisen vastakohdan on tarkoitus olla.

Manifesti tarttuu valtavaan haasteeseen. Esittämäni kritiikki saattaa olla epäolennaista, enkä kykene suoraan sanomaan, mitä painoarvoa kommentteillani on. Ne ovat tapani osallistua manifestin kutsuun. Siksi niiden merkitys paljastuu parhaiten siinä, miten niihin vastataan.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 On tietenkin myönnettävä, että sana ”kiistatta” voi tässä tilanteessa olla harhaanjohtava, jopa ylimielinen. Kuten hyvin tiedämme, monet virallisesti kieltävät tämän tapaisen diagnoosin ja ehdottavat, että todellinen kriisi tai todelliset kriisit ovat muualla ja niiden syyt toiset. Suurin osa maailmasta kuitenkin näyttää olevan yhtä mieltä siitä, että elämme suurta murrosvaihetta, jossa maailmanjärjestys on tavalla tai toisella uudelleenmääriteltävä. Kaikkien herätyskellot soivat, vaikkakin eri sävelasteikossa.
- 2 Frederica Gregoratto, Heikki Ikäheimo, Emmanuel Renault, Arvi Särkelä & Italo Testa, *Critical Naturalism: A Manifesto. Krisis | Journal for Contemporary Philosophy*. Vol 42, No. 1, 2022, 108–124 (120).
- 3 Sama, 116.
- 4 Sama, 123.
- 5 Sama.
- 6 Sama, 118, kursiivi lisätty.
- 7 Sama, 117.
- 8 Sama, 114.